

Journal of Policy, Administration and Institutions. 2003. – Vol. 16. – № 4. – P. 503 – 526.

33. Falkner G. Policy Networks in a Multi-Level System: Convergence Towards Moderate Diversity? / G. Falkner // West European Politics. 2000. – № 23(4), – P. 94 – 120

34. Dingwerth K. The new transnationalism: transnational governance and democratic legitimacy / K. Dingwerth Palgrave Macmillan, 2007. – 260 p.

35. Brown L.D. Creating Credibility: Legitimacy and Accountability for Transnational Civil Society / L. D. Brown. – Kumarian Press, 2008. – 183 p.

36. Koenig-Archibugi M. New Modes of Governance in the Global System: Exploring

Publicness / M. Koenig-Archibugi, M. Zürn. – Delegation & Inclusiveness. – Palgrave Macmillan, 2006. – 256 p.

37. Held D. Global Governance And Public Accountability / D. Held, M. Koenig-Archibugi. – Blackwell, 2005. – 290 p.

38. Hoffmann A.R. Closing Or Widening the Gap?: Legitimacy and Democracy in Regional Integration organizations / A. R. Hoffmann, J. M. van der Vleuten. – Ashgate Publishing, Ltd., 2008. – 206 p.

УДК 323.28

Єгорова А.І.

Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна

СУПЕРНИЦТВО РОСІЇ І США В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Аналізується вплив Росії та США на центральноазійський регіон. Особлива увага приділяється зіткненню інтересів цих двох великих держав у Центральній Азії. Розглядається участь зовнішньополітичних суб'єктів у внутрішній політиці центральноазійських держав на прикладі Киргизстану. Зіткнення інтересів відбувалося у питаннях реалізації кольорових революцій, розташування військових баз, приєднання до міжнародних організацій тощо.

Ключові слова: Центральна Азія, суперництво Росії та США, Киргизстан.

Єгорова А.І.

СОПЕРНИЧЕСТВО РОССИИ И США В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Анализируется влияние России и США на центрально-азиатский регион. Особенное внимание уделяется столкновению интересов этих двух великих государств в Центральной Азии. Рассматривается участие внешнеполитических субъектов во внутренней политике центрально-азиатских государств на примере Кыргызстана. Столкновение интересов происходило в вопросах реализации цветных революций, размещения военных баз, присоединения к международным организациям и т.п.

Ключевые слова: Центральная Азия, соперничество России и США, Кыргызстан.

Yegorova A.

CONTENTION BETWEEN RUSSIA AND USA IN CENTRAL ASIA: REASONS AND AFTERMATHES

The article analyzes the influence of Russia and U.S. on the Central Asian region. Particular attention is paid to the conflict of interest of these two great states. The article considers involvement of foreign entities in the domestic politics of Central Asian states on the example of Kyrgyzstan. The intersection of interests occurred in the implementation of color revolutions, placement of military bases, joining to international organizations, etc.

Key words: Central Asia, contention between Russia and the U.S., Kyrgyzstan.

Центральноазійський регіон відіграє важливу роль у сучасному світі завдяки наявності значних запасів корисних копалин, трудових ресурсів і транспортних коридорів. Актуальність проблеми суперництва двох потужних міжнародних гравців (США та Росії) за вплив на центральноазійський регіон для України зумовлена як її значними політичними та економічними зв'язками з пострадянськими державами Середньої Азії, так і ризиком бути втягнутою цими гравцями у своє протистояння. Проте, на жаль, вітчизняні науковці не приділяють дослідженню зазначеної проблеми відповідної уваги.

Російські дослідники А. Казанцев, М. Титаренко, С. Абашин, С. Ніколаєв, Х. Холикназаров та інші описують у своїх роботах як загальні прояви втручання зовнішніх суб'єктів у внутрішнє життя країн Центральної Азії, так і особливості політики окремих держав у регіоні. Однак мало уваги приділяється саме суперництву США та Росії, як двом найбільшим гравцям на зазначеному полі, а також тим дестабілізуючим наслідкам, до яких призводить таке протистояння. Мета статті полягає в тому, щоб детальніше розібратися в основних елементах суперництва Росії та США в Центральній Азії.

У радянський період регіон, який ми досліджуємо, визначався як республіки Середньої Азії та Казахстан. Після розпаду Радянського Союзу Центральна Азія перетворилася на самостійну геополітичну одиницю, яка включає в себе Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан. В організації з безпеки та співробітництву в Європі (ОБСЄ) розуміють під Центральною Азією саме ці п'ять колишніх республік СРСР. Центральна Азія – це регіон, який завжди викликав цікавість у багатьох інших суб'єктів політичного процесу. Наприклад, ще у другій половині – наприкінці ХІХ ст. в регіоні мало місце

зіткнення інтересів Російської та Британської імперій, що отримало назву „Велика гра”. На це є досить багато причин: „з території регіону виходить велика кількість різноманітного роду транскордонних загроз і викликів. Він також є перспективним з точки зору диверсифікації джерел сировини (перш за все вуглеводневої) для глобальної економіки. Нарешті, після 1991 р., за вплив в ЦА розгорнулося активне суперництво між великими державами (Росією, США, Китаєм, ісламськими державами)” [1, с.5]. Крім того, „особливо привабливим для світових „центрів сили” є геостратегічне положення Центральної Азії, розташованої в самому серці континенту на перетині багатьох економічних, історичних і цивілізаційних шляхів” [2, с.397].

Не зважаючи на те, що регіон має спільну назву, історію і т.д., є суттєві внутрішні відмінності у структурі, культурі як між країнами, які включаються до складу регіону, так і всередині країн, між різними субетнічними, релігійними, територіальними утвореннями. Людям з радянським минулим Центральна Азія відома „у вигляді формули „Середня Азія і Казахстан” – адміністративно окресленої території п'яти „азіатських” радянських республік, своєрідного внутрішнього „іншого” [рос. – „иноного”], одночасно „екзотичного” і „відсталого”... „Звідти” лунають лише рідкісні голоси, а в цілому регіон залишається (пост)радянським дальнім „кутом”... Таке випадіння – ще одна особливість, яка дозволяє говорити про уявну єдність цього регіону” [3, с.195]. Російський дослідник Центральної Азії Андрій Казанцев у своїй монографії відмічає, що „національні кордони „розрізали” до сих пір тісно внутрішньо інтегровані регіони... у той же час, штучно з'єднаними разом виявилися культурно досить різні і часто такі, що борються між собою [райони]” [1, с.18]. Але через неглибоку обізнаність цього регіону, на таку

характерну особливість не часто звертають увагу як дослідники, так і керівництво держав, котрі прагнуть поширити свій вплив на цю територію.

Сьогодні середньоазійський регіон знаходиться у фокусі уваги багатьох впливових світових гравців: „традиційно міцні позиції займає в ньому Росія. Закріплюється на центральноазійському просторі Китай. Євросоюз реалізує там власну стратегію „нового партнерства”. Діє механізм Діалогу „Центральна Азія плюс Японія”. Активно розвиває співробітництво з державами регіону Туреччина, Іран, Індія, Пакистан, Республіка Корея, ряд арабських країн. Не стоїть, зрозуміло, в стороні від цього процесу така потужна держава, як США. Вашингтон прагне розширювати політичні та економічні зв'язки з центральноазійськими державами, взаємодіє з ними з питань забезпечення безпеки в регіоні” [4, с.38].

Крім того, що зовнішні суб'єкти мають свої інтереси у регіоні, центральноазійські країни також сьогодні прагнуть проводити багатовекторну політику, розвиваючи зовнішньополітичні зв'язки як із Заходом, та і з країнами Сходу. Значну роль відіграє „прагнення лідерів країн пострадянської Центральної Азії диверсифікувати і збалансувати свою зовнішню політику, лавіруючи між Росією, КНР та Заходом” [5, с.10]. Держави регіону є членами багатьох міжнародних організацій глобального і регіонального рівнів. Але більшість з цих організацій створені та/або представляють інтереси двох основних гравців на середньоазійській арені – Росії та США. Часто зазначені організації створювалися, щоб протиставити одну – іншій, щоб не допустити монополізації впливу однієї сторони.

Подібні дії призводять до дестабілізації регіону. „Активне проникнення в Центральну Азію світових держав (США, Китай, європейські країни і т.д.) та різного роду міжнародних організацій супроводжувалося формуванням конфігурації наоколо-ніального підпорядкування, втручанням у внутрішні справи регіону, поширенням тут чужої культури. В таких умовах країни Центральної Азії стрімко перетворюються на світових аутсайдерів, які в кращому випадку постачають провідним державам сировину і робочі руки, набуваючи взамін ще більшої залежності від зовнішніх кредитів, інвестицій і політичної прихильності, а то й загрозу військового вторгнення у разі порушення встановлених тими ж державами

правил” [3, с.204-205]. Таким чином, шляхетні, на перший погляд, цілі „Великих держав” щодо демократизації та підвищення рівня життя та економічного розвитку регіону, насправді виступають елементом експансії та просування власних інтересів.

При детальнішому розгляді політики Росії в Центральній Азії можна виявити, що її основні інтереси пов'язані з питаннями безпеки: перекриттям наркотрас і каналів зв'язку між терористами центральноазійських країн та їх однодумцями поза кордонами регіону. Важливим для неї також залишається збереження своїх традиційних політико-економічних позицій у регіоні та обмеження там впливу „позарегіональних недружніх сил”. Крім цього, одним із пріоритетів виступає подальше співробітництво в нафтогазовій сфері: „згідно з інфраструктурними зв'язками, котрі склалися ще в радянський період (існуючі трубопровідні системи), РФ продовжує залишатися крупним імпортером центрально-азійських вуглеводнів. При цьому давно усталена система взаємодії, будучи переведеною на нові прагматичні ринкові рейки, як і раніше залишається економічно виправданою і відповідає інтересам партнерів” [2, с.407]. Тим не менш спостерігається зменшення впливу Росії, що пов'язано з підвищенням рівня західноєвропейської та американської участі у різних сферах життя регіону. Дослідники назвали цей феномен „гра з нульовою сумою”, коли активізація дій однієї сторони відбувається за рахунок спаду дій іншої.

Що стосується політики США в регіоні, то можна виділити декілька періодів:

1. Період слабкого залучення США у справи Центральної Азії та пріоритету відносин з Росією на пострадянському просторі (1991 – 1995 рр.).
2. Перехід до суперництва з Росією та зростання центральноазійського впливу США за рахунок її послаблення (1996–1999 рр.).
3. Зменшення американського впливу в Центральній Азії як результат відсутності адекватної відповіді на зростання стратегічної нестабільності (1999–2001 рр.).
4. Нове збільшення регіонального впливу США в період „війни з тероризмом” (2001 – 2003 рр.).
5. „Кольорові революції”, зростання протиріч з Росією та нове падіння регіонального впливу США (2004–2008 рр.).

б. „Перезавантаження” відносин з Росією, розширення та посилення військової присутності США в Центральній Азії (з 2008 – 2012 рр.) [1; 4, с.50; 5, с.9].

Проаналізувавши різні джерела [1, с.113-115; 4, с.43], можна окреслити такі завдання США в регіоні протягом певного часу:

- сприяння вестернізації, глобалізації регіону;
- недопущення ситуації, коли одна з держав або група держав буде домінувати в регіоні;
- підтримання незалежності центральноазійських держав, щоб жодна не потрапила в залежність від держави-сусіда;
- запобігання трансформації Центральної Азії в базу для розгортання екстремістських сил;
- забезпечення доступу американських компаній до енергетичних ресурсів Центральної Азії;
- закріплення та збереження в регіоні військової присутності;
- боротьба з розповсюдженням зброї масового ураження або елементів такої зброї;
- недопущення появи „держав, що не відбулися”.

Таким чином, обома державами був обраний загальний курс на взаємодії з регіоном в цілому. Але мають місце певні відмінності у політиці, що стосується окремих країн. Це пов'язано з гетерогенністю регіону, про що зазначалося вище. А також з конкретною позицією, визначеною самими центральноазійськими державами. Тому розглянемо детальніше суперництво інтересів США та Росії на прикладі однієї з країн, а конкретніше – на прикладі Киргизстану.

Одразу після розпаду Радянського Союзу перед Сполученими Штатами відкривається нове поле для діяльності, новий регіон для поширення свого впливу. Першочерговим завданням виступало позбавлення Казахстану від радянського ядерного спадку, результатом вирішення якого стало підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. На початкових етапах появи нових незалежних держав „роль США у забезпеченні безпеки в регіоні була абсолютно незіставною з роллю Росії (яка вирішувала в цей період ситуацію в Таджикистані та забезпечувала охорону зовнішніх кордонів регіону). Ця, у принципі, в цей період не сприймалася як зона американських інтересів, а, скоріше, як

„заднє подвір'я” Росії” [1, с.90]. Але Америка все ж прагнула розширити свій вплив і тому в 1993 році був назначений спеціальний координатор від США з врегулювання конфліктів у СНД (Дж. Коллінз), а в держдепартаменті був сформований відповідний підрозділ.

У 1995 р. вийшов наказ президента РФ Б.Єльцина, в якому зазначалося, що реінтеграція пострадянського простору навколо Росії офіційно вважається найважливішим зовнішньополітичним пріоритетом. Тоді відбулося зіткнення інтересів США та Росії в регіоні. Відмічений нами раніше Киргизстан в середині 90-х років активно продовжував розвивати економічні та політичні стосунки зі Сполученими Штатами Америки.

Восени 1999 р. (у 2000 р. акція була повторена) з боку Таджикистану на територію Баткенського та Чон-Алайського районів Киргизстану вторглися декілька сотень озброєних бойовиків Ісламського руху Узбекистану (ІРУ). „Для центральноазійських держав з їх слабкою державністю і сильними екстремістськими настроями суттєвої частини суспільства ці вторгнення означали можливість повалення світських режимів за моделлю „снігового кому”” [1, с.99]. Обидва рази, для зупинення загрози були задіяні як сили Киргизстану, так і сусідніх держав – Узбекистану, Казахстану та в першу чергу Росії. А от США і Європа не виявили у цій ситуації особливої ініціативи та активності.

Один із ключових моментів посилення впливу США в регіоні був початок військової операції Америки проти руху „Талібан” 7 жовтня 2001 р. Для забезпечення проведення операції в Афганістані Штатам було необхідно розгорнути свою військову присутність у Центральній Азії (інший варіант був – Пакистан). Звісно, для Росії ситуація, коли на території середньоазійських країн розмішуватимуться американські війська, могла призвести до повної втрати впливу в регіоні. Але, у зв'язку з певними причинами, керівництво Росії офіційно підтримало тимчасове надання антитерористичній коаліції баз на території Центральної Азії і „найближчим часом авіація сформованої США коаліції отримала можливість використовувати для тилового забезпечення бойових дій проти „Аль-Каїди” відповідну інфраструктуру центральноазійських країн. У більшості випадків досягнуті з ними домовленості передбачали транзитні польоти і дозаправку паливом. Разом з тим у

міжнародному аеропорту „Манас” у Бішкеку (Киргизія) і на аеродромі у Ханабаді (Узбекистан) були розгорнуті повноцінні американські авіабази” [4, с.43]. Пізніше ще було налагоджено транспортування військових вантажів через авіабазу Мари-2 і розміщено військово-повітряну базу НАТО у Душанбе (Таджикистан).

За підтримки Росії довгий час велися розмови про закриття авіабази в Манасі, головним аргументом виступало те, що активна фаза антитерористичної операції в Афганістані вже закінчилася. Не останню роль зіграв фінансовий фактор: „практично одночасно з заявою президента Киргизії про закриття бази [лютий 2009 р.] були підписані угоди між урядами РФ і Киргизії про надання Киргизії державного кредиту [300 млн. дол.] і про погашення державного боргу в майновій формі і про списання заборгованості Киргизії, що залишилася [180 млн. дол.], а також угоди між міністерствами фінансів обох країн про надання Російською Федерацією безоплатної фінансової допомоги [150 млн. дол.] Киргизькій Республіці” [5, с.11]. США мали повністю евакуювати базу „Манас” через півроку після прийняття рішення про її закриття (до 18 серпня 2009 р.). Та наприкінці червня того ж року були досягнуті домовленості про створення Центра транзитних перевезень для транспортування громадянських вантажів, на основі американської бази, яку треба було ліквідувати. І єдиною суттєвою зміною стала ціна, яку платять Сполучені Штати за військову присутність в Киргизістані – вона виросла у декілька разів.

У свою чергу Москва наголосила про необхідність посилення своєї військової присутності в регіоні. І піднімалося питання про можливість відкриття другої російської бази в м. Ош, на додаток до бази, що вже є в м. Кант, неподалік Бишкеку. У світлі останніх подій (необхідністю закриття бази в „Манасі”, на основі того, що у 2014 р. всі американські військові мають покинути Афганістан, тому база буде просто непотрібною) з’явилася інформація, що Вашингтон має намір відкрити базу в м. Ош. У державі знову почастишали випадки активності терористичних угруповань. Деякі аналітики говорять, що це штучно спровоковані США акції, для того щоб продемонструвати необхідність знаходження американських військових у країні і важливості їх ролі у боротьбі з місцевим тероризмом. У контексті цього знову піднімається питання про створення в місті

російської бази: „за даними видання „МК-Азія” в киргизькому місті Ош може з’явитися військова база ОДКБ... база може зіграти серйозну роль для стабілізації становища в республіці” [6].

Стосовно протистоянь Росії і США в контексті розміщення і функціонування військових баз, що знаходяться на території Киргизістану, говорять про так звану „Велику гру”. Але провідний експерт з проблем Центральної Азії О. Малашенко говорить про те, що „це не гра. Це спроба якимось чином переусвідомити відношення, що існують. Спроба росіян підтвердити в очах американців російські інтереси, а з боку американців – подивитися, наскільки Росія може бути ефективним партнером зі стабілізації в Центральної Азії... Поки що центральноазійських регіон – це у відомому сенсі загальне поле для співробітництва завдяки Афганістану” [7]. Та це не єдиний фронт протистоянь „Великих” держав.

У 2001 р. було створено ШОС (Шанхайську організацію співробітництва), до якої увійшли Росія, Китай, Казахстан, Киргизістан, Таджикистан і Узбекистан. В 2000 р. засновується ЄврАзЕс (Євразійське економічне співтовариство), учасниками якої є Білорусь, Казахстан, Киргизістан, Росія, Таджикистан, Узбекистан (членство останнього призупинено наприкінці 2008 р.). У травні 2002 р. приймається рішення про створення ОДКБ (Організації Договору про колективну безпеку) у складі Росії, Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизістану і Таджикистану. А в жовтні 2003 р. в Киргизістані, неподалік Бішкеку, в місті Кант, відкривається російська військова база.

На противагу їм США готували свої інтеграційні проекти і у 1997 р. була створена ГУАМ (Організація за демократію та економічний розвиток), до якої у період з 1999 по 2005 рік входив Узбекистан (у цей період організація називалася ГУУАМ). Крім того, ще з 1991 р. стали зароджуватися військові зв’язки між країнами регіону і країнами НАТО в рамках діяльності Ради євроатлантичного партнерства та з 1994 р. – програми „Партнерство заради миру”. Також без фінансової підтримки США не виникли б такі проекти внутрішньої інтеграції регіону як Центральноазійський союз (1994-1998 рр.), Центральноазійське економічне співтовариство (1998-2002 рр.) та Організація „Центральноазійське співробітництво” (2002-2005 рр.).

Яскраво можна було спостерігати демонстрацію суперництва США і Росії в

Киргизстані в період першої Тюльпанової Революції (2005) і другої Динної (революції Жовтих Тюльпанів) Революції (2010). Американське посольство підтримало опозиційні виступи проти президента А. Акаєва, ще у 2002 р. Однак у Росії серія „кольорових революцій” (революція троянд в Грузії 2003 р., помаранчева революція в Україні 2004 р.) сприймалася в якості певного „наступу” Заходу на пострадянський простір. Тому „кольорові революції” призвели до різкого посилення протистояння між Росією і США як на просторі ЄСРП в цілому, так і в Центральній Азії зокрема. До того ж „побоювання за можливість свого повалення стали відчувати всі пострадянські еліти, включаючи центральноазійські. У цій ситуації покращення відносин з Росією стало сприйматися в регіоні як можливість протистояти „кольоровим революціям”” [1, с.109-110]. Однак заступник помічника держсекретаря США Джордж Крол заявив, що „до подій 7 квітня призвела сукупність внутрішніх факторів. Ніхто ззовні ці народні виступи не планував” [8], і що це наслідок корупції, а не боротьби США з Росією. Також існує думка, що „в Киргизії періодичні революції в своїй основі... мають конфлікт релігійних ідентичностей” [3, с.199]. До того ж в Киргизстані дуже велику роль відіграють клани і родоплемінні відносини: „після „тюльпанової революції” 2005 р. в якийсь момент становище стало абсолютно нестерпним. Люди усвідомили, що держава не допоможе, і за справу взялися неформальні об’єднання. Клани легко організували громадян для наведення порядку... „Сила” киргизьких (...) кланів не в їх перевагах. Вона – в численних недоліках політичних систем, адміністративних практик управління і в цілому політичних систем, встановлених у країнах регіону” [9, с.54-55]. І не варто забувати про місце кримінальних організованих угруповань і авторитетів у житті республіки.

Сьогодні конкуренція за сфери впливу в регіоні продовжується. І „в найближчій перспективі суперництво між Китаєм, США і Росією посиляться не тільки в регіоні Центральної Азії, але і по всьому світу через енергоресурси, що природним чином відіб’ється на проблемі збереження безпеки в країнах Центральної Азії” [10]. Все більш активну роль починають відігравати в центральноазійському регіоні такі зовнішні суб’єкти, як Китай, Японія, Туреччина, Індія, Пакистан, Іран тощо. Це може бути предметом окремого дослідження. Але вив-

чення саме російсько-американських відносин у регіоні є, на наш погляд, найбільш важливим і перспективним. Що також пов’язано з прогресуючим посиленням ролі цих держав (Росії та США) у Центральній Азії. І наслідком цієї боротьби є зростання напруження в і без того конфліктогенному регіоні, що може призвести до відкритих форм протистояння, в тому числі й збройного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казанцев А. Политика стран Запада в Центральной Азии: ключевые характеристики, дилеммы и противоречия / А.А.Казанцев // Научно-координационный совет по международным исследованиям МГИМО (У) МИД России; Центр Евро-атлантической безопасности. – М.: МГИМО-Университет, 2009. – 186 с.
2. Титаренко М. Россия и ее азиатские партнеры в глобализирующемся мире. Стратегическое сотрудничество: проблемы и перспективы / М.Л. Титаренко. – М.: ИД „ФОРУМ”, 2012. – 544 с.
3. Абашин С. Нации и постколониализм в Центральной Азии двадцать лет спустя: переосмысливая категории анализа/практики / С. Абашин // Ab Imperio. – 2011. – №3. – С.193-210.
4. Николаев С. О некоторых аспектах политики США в центрально-азиатском регионе / С.А. Николаев // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 12. Политические науки. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 2011. – № 4. – С.36-51.
5. Файзуллаев Д. США-Центральная Азия: перевалочный пункт или плацдарм? / Д.А. Файзуллаев // Азия и Африка сегодня. – 2010. – №1. – С.9-14.
6. Володин А. Выиграть у НАТО схватку за Среднюю Азию поможет военная база в Оше [Электронный ресурс] / А.Володин // Военное обозрение. – Режим доступа: <http://topwar.ru/20585-vyigrat-u-nato-shvatku-za-srednyuyu-aziyu-pomozhet-voennaya-baza-v-oshe.html>
7. Токбаева Д. США и Россия не следует соперничать в Центральной Азии. Интервью с Алексеем Малашенко [Электронный ресурс] / Д. Токбаева // Institute for war and peace reporting. – Режим доступа: <http://iwpr.net/ru/report-news/сша-и-россии-не-следует-соперничать-в-центральной-азии>
8. Госдеп США: революция в Киргизии - следствие коррупции, а не борьбы Америки и России [Электронный ресурс] // Новини. – Режим доступа: <http://www.newsru.com/world/28may2010/kirg.html>
9. Грозин А.Элиты Туркменистана и Центральноазиатские кланы: общее, особенное и трудности модернизации / А. В. Грозин // Азия и Африка сегодня. – 2010. – №9. – С.50-55
10. Холикназаров Х. Соперничество мировых держав в ЦентрАзии и фактор безопасности [Электронный ресурс] / Х.Холикназаров // ЦентрАзия. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1289481540>